

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 5.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.62>

УДК 339.564:336.225.611:338.432

О. Ю. Гаврик,

к.е.н., доцент, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9816-0253>

С. О. Остапенко,

аспірант кафедри міжнародної економіки,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7653-4787>

**ПОДАТКОВЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

O. Gavryk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,

Bila Tserkva National Agrarian University.

S. Ostapenko,

Postgraduate student of the Department of Global Economy,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

**TAX INCENTIVIZING OF AGRICULTURE PRODUCT EXPORT: DOMESTIC
AND FOREIGN APPROACH**

Стаття присвячена оцінці вітчизняного та зарубіжного досвіду податкового стимулювання експорту сільськогосподарської продукції. Доведено, що необхідність державного регулювання сільського господарства в даний час і в найближчій перспективі обумовлена, по-перше, тим, що ця галузь є основним джерелом забезпеченості населення країн продуктами харчування та досягнення продовольчої безпеки, по-друге, дедалі більшою глобалізацією економічних процесів та розвитком ринкових умов господарювання. Тому сільське господарство, як жодна інша галузь є об'єктом державної протекціоністської політики.

Встановлено, що податкові пільги та стимули для експортерів створюються в основному в рамках спеціальних економічних зон у вигляді звільнень від податків та митних платежів та часткового чи повного звільнення від ПДВ.

Доведено, що на експортерів сировини, зокрема сільськогосподарської в нашій країні, поширюються два основні методи підтримки: вони не сплачують експортне мито (в деяких випадках) і отримують з бюджету відшкодування податку на додану вартість.

Вважаємо, що інструменти державної підтримки, такі як відшкодування ПДВ, слід застосовувати лише для стимулювання галузей з високим рівнем доданої вартості. Адже переробка всередині країни – це нові робочі місця, нові інвестиції та збільшення податкових відрахувань. У найближчі роки Україна цілком спроможна стати одним із найбільших у світі експортером і соєвої олії. Проте через лобізм потужних експортерів сої вони були скасовані і як раніше, їм буде здійснюватися відшкодування ПДВ з бюджету.

Тобто за рахунок коштів вітчизняних платників податків Україна буде сировинним придатком для більш успішних держав, що перекреслює її майбутнє як економіки з високим рівнем доданої вартості. Відбувається це через неприхований лобізм великого аграрного бізнесу, не зацікавленого інвестувати вітчизняну економіку, заради лихварського доходу у вигляді земельної ренти та бюджетного відшкодування.

Зазначимо, що в інституційно слабких економіках, якою є Україна, податкові пільги не дають значного позитивного ефекту; стимулюванню окремих груп або галузей завжди має передувати незалежний аналіз витрат-вигід і реальних альтернатив; введення пільг усередині країни часто призводить до перерозподілу наявних активів, а не до створення нових; пільги для окремих підприємств або галузей завжди означають більший податковий тягар для решти економіки; нерівні «правила гри» завжди створюють можливості для корупції.

This article focuses on assessing both domestic and foreign experiences regarding tax incentives for agricultural goods export. Government regulation of tax regimes in international agriculture trade is deemed necessary due to its various benefits among which provision one's country population with food products and achieving food security at acceptable level during critical conditions, benefiting from globalization gathering additional premiums fulfilling market inefficiencies in foreign residences. Therefore, agriculture among other vital industries, often could be an object of state protectionist policy.

Defined, that exporter's tax benefits and incentives are granted mainly within the framework of special economic zones in the form of tax exemptions, postponing or excluding of customs payments and partial or full VAT exemption.

We argue that state support instruments, such as VAT refunds, should only be utilized to stimulate complex production industries that involve multiple stages of value addition. Such complex multifactor domestic product processing stimulates demand for skilled workers, creates new jobs, attracts investments, and increases tax revenues. In the coming years, Ukraine is quite capable of becoming one of the largest exporters of soybean oil in the world. However, due to powerful soybean exporters lobby, reimbursement of VAT for raw soybean exporters it kept intact and will be continued.

At the expense of domestic taxpayers, foreign countries will be able to take advantage of Ukrainian raw material export tactic hurting potential future prosper of value-added chains. This is a significant side-effect of short-term planning approach

within regulatory institutions in addition to agriculture conglomerates commercial incentive to minimize governmental tax payments and profit maximization via lobbying

It should be noted that institutionally weak economies, such as Ukraine, tax benefits tend to have less significant positive impact when applied. Stimulation of certain groups or industries must always be preceded by an independent costs and benefits analysis and alternative instrument validation.

Application of stimulus within the country often leads to internal market rebalancing rather than to expected value creation. On the opposite side, benefits for predefined industries always drags a tax burden for the rest of the economy, whether the consumer or competitors. Unequal regulations always create opportunities for corruption and misfeasance.

Ключові слова: *непрямі податки, податкові пільги, експорт, сільськогосподарська продукція, державна підтримка.*

Keywords: *indirect taxes, tax benefits, export, agricultural products, state support.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що міжнародні норми все більшою мірою спрямовані на зменшення протекціонізму в сільськогосподарській галузі, підтримка держави у тій чи іншій формі є необхідним елементом агропродовольчої політики. З об'єктивних причин сільськогосподарські товаровиробники що неспроможні забезпечувати рентабельність, порівнянну з підприємствами промисловості та сфери послуг. Це зумовлено особливостями сільськогосподарського виробництва та умовами ринкової економіки. Тому ця галузь більш ніж будь-яка інша потребує державного впливу на процеси виробництва та збуту продукції.

Крім того, необхідність державного регулювання сільського господарства в даний час і в найближчій перспективі обумовлена, по-перше, тим, що ця галузь є основним джерелом забезпеченості населення країн продуктами харчування та досягнення продовольчої безпеки, по-друге, дедалі більшою глобалізацією

економічних процесів та розвитком ринкових умов господарювання Тому сільське господарство, як жодна інша галузь є об'єктом державної протекціоністської політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів розширення зовнішньої торгівлі продукцією аграрного сектору України завжди була предметом уваги вітчизняних вчених, зокрема, В. Андрійчука, В. Бойка, О. Богуцького, В. Власова, П. Гайдуцького, О. Головачової, В. Гуцула, Т. Зінчук, І. Кавецького, Н. Казакової, К. Кваші, Н. Клименко, І. Кобути, Ю. Лупенка, І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, О. Одосія, Т. Осташко, М. Пістуна, М. Присяжнюка, П. Саблука, О. Файчук тощо. Проте, швидкоплинні зміни вимагають перегляду застосування фіскальних методів стимулювання експорту сільськогосподарської продукції.

Постановка завдання. На основі узагальнення світового досвіду запропонувати практичні рекомендації щодо використання фіскальних методів стимулювання експорту сільськогосподарської продукції в повоєнний період відродження аграрної економіки.

Виклад основного матеріалу. Податкові пільги як інструмент стимулювання експорту активно застосовують у багатьох країнах. У країнах Азії стимулювання експорту здійснюється в основному через звільнення від мит та податків, а також через створення спеціальних економічних зон, в яких встановлюється більш пільговий податковий режим. Європейські країни загалом здійснюють стимулювання експорту переважно через надання фінансової підтримки, аніж через надання податкових пільг [1]. Податкові пільги та стимули для експортерів створюються в основному в рамках спеціальних економічних зон у вигляді звільнень від податків та митних платежів та часткового чи повного звільнення від ПДВ. У країнах Латинської Америки також стала вельми поширеною практика створення вільних торгових зон і спеціальних економічних зон, якими здійснюється стимулювання експорту у вигляді надання звільнення з податків, митних платежів і ПДВ [2]. Застосовувані в країнах заходи щодо просування експорту включають:

звільнення від мит на імпорт капітальних товарів, обладнання або сировину, частини та компоненти, що використовуються у виробництві експортних товарів;
звільнення від експортних мит;
пільговий режим оподаткування доходів від експорту;
зниження податку доходи залежно від обсягу валютної виручки;
податкові кредити для внутрішнього продажу залежно від експортних показників;
повернення мит;
податкові кредити за митом, сплаченим за імпорتنі матеріали;
кредити з податку з доходу утримання місцевих компонентів у експорті;
відрахування закордонних витрат та надбавок до капіталу для експортних галузей;
зниження податку з доходу чи кредити за чисту додану вартість.

Фінансові інструменти стимулювання експорту, що застосовуються в країнах, включають пряме та опосередковане субсидування. Зокрема, у США федеральні субсидії надаються у формі грантів, податкових пільг, гарантування кредитів та прямих виплат. Крім сільського господарства субсидії федерального рівня переважно спрямовуються в енергетичний сектор. Так, якщо у 2014 році загальний обсяг наданих федеральних субсидій становив 16737,9 млн. дол. США, на розвиток сектору енергетики було спрямовано 78% цих коштів [3].

У Японії діє 66 схем субсидування, що надаються на державному та місцевому рівні промисловості, сільському та рибному господарстві та фінансовому сектору. Здебільшого субсидії надаються у формі грантів. Передбачені також субсидії щодо відсоткових ставок та кредитів для стимулювання деяких видів економічної діяльності.

У Республіці Корея урядом надаються експортні субсидії на певні сільськогосподарські товари (фрукти, квіти, овочі, кімчі, женьшень, худобу, зерно та перероблені продукти харчування, традиційний лікер) з метою зниження маркетингових витрат експортерів. Пільги з податку на прибуток надаються іноземним підприємствам, розташованим у зонах вільної торгівлі.

Податкові пільги, що діють в даний час, в Китаї надаються підприємствам з передовими технологіями і орієнтованим на експорт підприємствам, а також підприємствам з іноземними інвестиціями, які здійснюють діяльність з низьким прибутком або розташовані в економічно відсталих або віддалених районах країни. З метою залучення іноземних інвесторів до певних секторів, які становлять стратегічний інтерес, Китай продовжує пропонувати податкові пільги для проектів у галузі охорони навколишнього середовища, розвитку сільського господарства, водо- та енергозбереження [4].

Одним з найпоширеніших інструментів стимулювання експортного виробництва, що застосовуються в розвинених країнах, що розвиваються, є повернення або звільнення від імпорتنих митних платежів за проміжні товари, що використовуються у виробництві експортної продукції. Наприклад, згідно з кодексом США (19 U.S.C. 1313) передбачається повернення імпорتنих мит на товари, які згодом експортуються або використовуються у виробництві експортних товарів. Сума повернення може становити до 99% мит, акцизних податків та митних зборів, сплачених при імпорті, включаючи плату за обробку товарів та податок на утримання гавані. У Республіці Корея сировина, що використовується під час виробництва експортних товарів, звільняється від мит, а схема сплати митних платежів передбачає їх відшкодування. Загальна сума повернення мит склала 16,5 млрд. дол. США за 2012-2015 роки, або близько 29-30% суми надходжень до держбюджету від імпорتنих тарифів. Експорт корейської продукції також оподатковується нульовою ставкою ПДВ [5].

Важливим механізмом стимулювання експорту КНР є повернення ПДВ, яке надається за всіма товарами, що експортуються. Величина повернення ПДВ варіює від типу товару, ставки повернення ПДВ становлять 17%, 15%, 13%, 9%, 5% і 0%. Відносно понад 70% товарів, що експортуються, застосовуються 17% і 15% ставки повернення ПДВ. Наприклад, 17% ставка повернення ПДВ використовується щодо текстильної продукції, машин та транспортного обладнання, 15% ставка застосовується при експорті продовольчих товарів, взуття та головних уборів, а експорт мінеральних продуктів та сировини не підлягає

поверненню ПДВ. Таким чином, за допомогою диференціації ставок повернення ПДВ китайський уряд стимулює експорт готових товарів із високою доданою вартістю.

Важливу роль стимулюванні експорту до Індії грають вільні економічні зони (ВЕЗ). Нині Індії діє 352 ВЕЗ. Підприємства, які у ВЕЗ, звільняються від сплати різних податків, включаючи податку доходи, податку з продажу, податку послуги та інших. Підприємства ВЕЗ можуть імпортувати необхідні їм товари без сплати мит. Підприємства, що діють у рамках ВЕЗ Індії, експортують переважно хімічну продукцію, ліки, комп'ютери та програмне забезпечення, ювелірні вироби. Експортоорієнтовані підприємства Індії також звільняються від сплати імпорتنих мит та акцизного податку при придбанні капітальних товарів, сировини та витратних матеріалів, необхідних для виробництва експортних товарів. У Туреччині діє два основних режими щодо регулювання експорту: режим внутрішньої переробки та режим зовнішньої переробки. В рамках дії режиму внутрішньої переробки імпорту сировину та компоненти, що використовуються у виробництві експортних товарів, звільняються від сплати мит та інших податків. Режим зовнішньої переробки дозволяє тимчасово експортувати товари у вільному обігу з митної території Туреччини, щоб пройти подальші операції з переробки. При цьому товари можуть отримати повне чи часткове звільнення від імпорتنих мит. Розмір мит розраховується виходячи з різниці в митах на експортований та імпортований товар, який зазнав подальшої обробки. Експортні товари у Туреччині також звільняються від сплати ПДВ.

У 2012 році Міністерством економіки та Турецькою асамблеєю експортерів було розроблено Турецьку експортну стратегію 2023 року з метою збільшення експорту до 500 млрд. дол. США у 2023 році. Для досягнення цієї мети турецьким урядом передбачається реалізація низки заходів, що включають:

структурні зміни в промисловості: розвиток виробництва товарів з високою доданою вартістю та високотехнологічних продуктів;

здійснення проектів з НДДКР та підвищення міжнародної конкурентоспроможності з метою збільшення експортного потенціалу галузей;

сприяння участі експортерів у міжнародних ярмарках;
диверсифікація структури та географії експорту;
фокусування торгової діяльності на цільових ринках;
підвищення експортного потенціалу МСП;
збільшення кількості світових турецьких брендів;
перетворення Стамбула на центр міжнародної моди, ярмарків та торгівлі;
надання найважливіших ресурсів для експорту;
створення секторальних кластерів підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках;
удосконалення механізмів логістики;
розробка нових інструментів експортного фінансування.

У Туреччині важливу роль у стимулюванні експорту відіграють ННО або приватні організації, такі як Торгово-промислова палата, Турецька рада із зовнішніх економічних відносин (DEİK) та Асамблея турецьких експортерів (ТІМ). Зокрема, Асамблея турецьких експортерів об'єднує близько 60 спілок чи асоціацій експортерів. Основна функція асамблеї – забезпечення координації між державними та приватними організаціями у питаннях просування експорту. Асамблея надає різні послуги понад 71 тис. фірмам, що експортують, та їх спілкам.

У Туреччині діє ціла низка державних програм підтримки експортерів, що включають фінансування експорту сільськогосподарських товарів, сприяння створенню бренду та рекламної діяльності експортерів, державну допомогу для надання технічних консультаційних послуг та ін. Крім того, турецьким компаніям надаються додаткові пільги та стимули для розвитку їх діяльності за кордоном .

Окрім перелічених програм у Туреччині з 2004 року діє національна програма брендингу TURQUALITY, основним завданням якої є підтримка компаній при створенні власного бренду, проведення «промо» заходів за кордоном, підтримка турецьких брендів за кордоном. У рамках дії програми держава оплачує 50% закордонних витрат компаній на отримання патентів,

проведення «промо» заходів, оренду офісу та інших приміщень, сертифікацію, покриває частину консультаційних витрат та витрат на наймання персоналу.

Якщо проаналізувати, як провідні країни стали успішними, виявиться, що вони планомірно розвивали власну промисловість, захищаючи і допомагаючи їй на початкових етапах. Так, Ерік Райнерт у книзі «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» підтверджує ці дії на історичних прикладах [6]. Автор зазначає, що, по-перше, головною заборонаю Великобританії стосовно власних колоній була заборона розвитку обробної промисловості. Із цих країн дозволявся лише експорт сировини, Великобританія завозила до них готовий продукт. По-друге, країни Європи і США у XIX ст. штучно створили власну обробну промисловість, захистившись на деякий час від розвинутої Британії мита на ввезення промислових товарів та заборонивши експорт сировини. З часом потреба у митах зникла. По-третє, план Маршала передбачав таку ж «штучну» і «неринкову» реіндустріалізацію Європи після Другої світової війни.

Оскільки вільна торгівля з більш розвинутими США могла знищити європейську промисловість у процесі її зародження, на перших етапах її захищали протекціоністською митною політикою.

Цю тенденцію, але від зворотного, підтверджує приклад країн Африки, Латинської Америки та частини Азії. У цих країнах відсутня промисловість і відразу відкриваються митні бар'єри для більш конкурентоспроможних товарів, промисловість не розвивається, а держава змушена спеціалізуватися на торгівлі цитрусовими, наприклад Еквадор (переважно бананами).

Зазначимо, що введення вільної торгівлі країнами третього світу є ключовою рекомендацією Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку (СБ), що передбачена так званім Вашингтонським консенсусом – комплексом заходів, які запропоновані цими міжнародними організаціями всім країнам, що розвиваються.

Джозеф Стігліц у книзі «Глобалізація і її негативні наслідки» зазначає, що західні країни прощтовхують лібералізацію торгівлі щодо тієї продукції, яку вони

експортують і, водночас, продовжують зберігати захист тих секторів своєї економіки, в яких їм могла б загрожувати конкуренція країн, що розвиваються [7]. Отже, міжнародні організації пропонують бідним країнам, у тому числі й Україні, те саме, що Великобританія нав'язувала своїм колоніям, і зворотне до того, чим відрізнявся План Маршала для Європи. Варто згадати, що у 1945–1947 рр., тобто до Плану Маршала, в Німеччині діяв План Моргентау, який передбачав перетворення Німеччини у сільськогосподарську країну. Невдовзі з'ясувалося, що у такому разі понад 20 млн німецьких громадян виявляться незайнятими у виробничому процесі.

Така ситуація пов'язана із тим, що джерелом розвитку промисловості є інтелект людини, і цей ресурс необмежений. Сільське господарство залежне від природних умов, тому його потенціал обмежений. Відповідно, із зростанням масштабу виробництва віддача від промисловості зростає, а від сільського господарства – знижується. Для промислової країни людина – ресурс, в першу чергу, інтелектуальний.

Вважаємо, що сировинний уклад економіки нашої країни створює низку економічних проблем. Перша проблема – рентоорієнтована поведінка. Якщо економіка починає залежати тільки від ресурсів, то єдина можливість досягти успіху і добробуту країни – це отримати контроль над цими ресурсами. Нині в Україні держава володіє 26 % земель сільськогосподарського призначення, тоді як 74 % сільгоспугідь – знаходяться у приватній власності. У переліку українських агрохолдингів, які мають найбільший земельний банк, лідирують Укрлендфармінг (570 тис. га), Кернел (550 тис. га) та Агропросперіс (400 тис. га).

Друга проблема – безробіття. Сировинна економіка не може забезпечити працездатне населення роботою, що вже доведено багатьма країнами. Станом на 15 квітня 2020 р. кількість безробітних, зареєстрованих у центрах зайнятості, досягла 400,9 тис. осіб, що на 86,5 тис., або на 27 %, більше ніж на відповідну дату минулого року (станом на 15 квітня 2019 р. – 314,4 тис. безробітних). Від початку введення карантину, тобто з 12 березня 2020 р., служба зайнятості зареєструвала 89,2 тис. безробітних. Однак можна стверджувати, що реально ця

цифра у десятки разів перевищує офіційне значення, оскільки на сьогодні понад 10 млн осіб населення країни працює за кордоном.

Третя проблема – борги. Оскільки країна виробляє лише сировину, то всі промислові товари вона буде імпортувати. З огляду на те, що вартість промислових товарів вища, ніж вартість сировини, то це негативно впливатиме на сальдо зовнішньоекономічної діяльності.

Четверта проблема – волатильність цін на сільськогосподарську продукцію. Головним трендом світового аграрного ринку залишається висока волатильність цін на основні види сільськогосподарської продукції, що пов'язано як із динамічною кон'юнктурою зміни попиту і пропозиції, так і складними фінансово-економічними процесами в глобальній економіці.

Першопричина такого становища криється в тому, що сектори економіки – сільське господарство та промисловість і сектор послуг – розвиваються за різними економічними законами. Дж. Стігліц виділяє два типи економічної діяльності, які умовно називає «шумпетерівською» і «мальтусівською» [8].

Так, шумпетерівські види діяльності – це в основному переробна промисловість. Розвиток інновацій веде до збільшення заробітної плати в цій сфері, і, відповідно, формуються передумови для розвитку економіки в цілому. У свою чергу мальтусівські види діяльності – сільське господарство, яке утримує зарплату на рівні прожиткового мінімуму. Ці ідеї добре продемонструвала криза 30-х років у США: в обробній промисловості працівники, яким вдалося зберегти свої робочі місця, нічого не втратили в зарплаті, а у сфері фермерського господарства значно знизилась обсяги прибутку і відповідно – оплати праці. Подібне явище спостерігається нині в Україні. Найвищою у грудні 2019 р. була зарплата працівників фінансової та страхової діяльності – в середньому майже 22 тис. грн у місяць. До трійки найбільш високооплачуваних галузей увійшли також ІТ (у середньому 19,63 тис. грн) і працівники сфери державного управління та оборони (в середньому 20,36 тис. грн у згаданому місяці). Зазначимо, що у грудні 2019 р. середня заробітна плати співробітника аграрної сфери становила 9287 гривень.

На властивості досліджуваної галузі наголошує Ерік Райнерт, зазначаючи, що навіть найефективніше сільське господарство у світі (американське і європейське) не виживе без субсидування і протекційних заходів. Так, на субсидування кожної швейцарської корови витрачається сума, яка в чотири рази перевищує середній дохід жителя Африки на південь від Сахари [6, с. 98]. Відомо, що на експортерів сировини, зокрема сільськогосподарської в нашій країні, поширюються два основні методи підтримки: вони не сплачують експортне мито (в деяких випадках) і отримують з бюджету відшкодування податку на додану вартість. Зазначимо, що в структурі відшкодування ПДВ найбільша частка припадає на експорт – понад 50 %.

Встановлено, що за січень–листопад 2020 р. платниками податків відраховано до бюджету 236,9 млрд грн ПДВ. За вказаний період 2019 р. ця сума становила 218,4 млрд грн. Після відшкодування податку в бюджеті залишилося (сальдо) у 2018 р. 76 млрд грн, у 2019 р. – 108 млрд грн. Зростання показників відбувалося послідовно. Так, у вересні 2019 р. був забезпечений рівень надходжень, який передбачає чинний закон про державний бюджет, у жовтні – перевищено річні показники 2019 р., у листопаді – рівень надходжень перевищив початковий показник, який було закладено в державний бюджет на 2020 р. без урахування подальших карантинних скорочень.

Зазначимо, що упродовж січня–листопада 2020 р. платникам було відшкодовано 128,7 млрд грн. При цьому заявлено до відшкодування ПДВ 122,2 млрд грн, перехідний залишок з минулого року – 4,3 млрд грн. Тобто сума відшкодованого ПДВ перевищила заявлену суму на відшкодування разом із залишками попереднього періоду на 2,2 млрд грн. У 2019 р. сума заявленого до відшкодування ПДВ з урахуванням перехідного залишку з 2018 р. становила 146,2 млрд грн, а платникам було відшкодовано 142,1 млрд гривень.

Підтримуємо принципову позицію державної податкової служби стосовно того, що відшкодування не може бути предметом для маніпуляцій. Відшкодування не є джерелом поповнення бюджету, оскільки це кошти платників податків.

Очевидно, що на збільшення надходжень вплинуло і припинення схем зловживання з ПДВ. Про це свідчать дані Державної казначейської служби України: найбільшим одержувачем відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) в АПК у вересні 2020 р була компанія «Нібулон», сума відшкодування – 871,5 млн гривень.

Співробітниками державної фінансової служби в 2018 р. було проведено аналіз функціонування ринку зерна і олій та визначено його вплив на надходження до державного бюджету сум ПДВ. У результаті було виявлено суттєве перевищення суми відшкодування ПДВ від експорту зернових та олій лише 42 найбільшими експортерами порівняно із сумою фактичних надходжень податку всіма виробниками цих товарів за півтора роки на 32,2 млрд грн. Одним з основних чинників такого дисбалансу є значна частка тіньового ринку. По зерну, за різними оцінками, цей сегмент становить близько 40 %; щорічний тіньовий ринок виробництва олії окремі експерти оцінюють у понад 20 млрд грн. Окрім того за даними Пенсійного фонду сільське господарство за тіньовою зайнятістю є лідером серед усіх галузей.

За даними НБУ, станом на 01.01.2019 р. сума неповернення валютної виручки від експорту сільськогосподарської продукції становила близько 103 млн дол. США. Це поряд з іншими чинниками також зумовлено великим податковим навантаженням на виробників цієї продукції, де значну частку займає ПДВ.

Експерти, зокрема спеціалісти Мінекономрозвитку, вважають, що «чорний» агроринок в Україні існує через непередбачуване податкове законодавство та загрозу з боку рейдерів. Хоча за підсумками 2017 р. воно повідомляло, що головна причина «тінізації» аграрного виробництва – це коливання курсу гривні та зниження врожайності зернових. Водночас, нелегальний АПК існує через недосконалість оподаткування обігу ріллі, складнощі перевалки агропродукції та обмеження НБУ на готівкові розрахунки у валюті.

Очевидно, що нелегальний агросектор загрожує стабільності курсу гривні: третина всіх доларових готівкових коштів витрачається на скуповування нелегальної продукції у фермерів-одноосібників або агрокомпаній. Так, на

початку маркетингового сезону в липні аграрії скуповують у банків валюту, яку потім масовано продають напередодні весняної польової кампанії. За оцінками генерального директора Украгроконсалту Сергія Феофілова, щороку на «чорному» ринку обертається мільйон тонн необлікованого соняшнику, на закупівлю якого витрачається як мінімум 21 млрд грн. Тому виробники олії не завжди можуть купити потрібний їм обсяг сировини [9].

При цьому влада при спробах детінізувати агросектор у жодному разі не повинна вводити нові обмеження на готівкові валютні платежі. Оскільки переважаюча експортна орієнтованість реалізації зерна та олії залишатиметься незмінною і в майбутньому. На думку фахівців ДФСУ, логічним буде звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання на митній території України та вивезення в митному режимі на експорт цієї продукції. Податківці пропонують відшкодовувати експортне ПДВ лише виробникові готової продукції, наприклад, борошна та олії у споживчій тарі. Завдяки цьому в ДФСУ сподіваються подолати бюджетний дисбаланс, повністю легалізувати ринок виробництва зернових та олійних культур і збільшити бюджетні доходи.

Окрім того, скасування для виробників зерна та олії, які не матимуть статусу платників ПДВ, обов'язкового подання звітності з цього податку й податкових накладних для їх реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних стане суттєвим дерегуляційним ефектом, як вважають представники фіскальних органів.

Компенсаційним для виробників на сплачений ними ПДВ у вартості придбаних виробничих ресурсів може бути механізм державної підтримки. Підтримуємо позицію стосовного того, що стимулівними інструментами переробки агросировини в Україні мають стати саме обмежуючі мита на вивезення сільськогосподарської сировини з України. Прикладом є запровадження експортного мита на насіння соняшнику, що зумовило у 2005–2007 рр. вкладення іноземними інвесторами близько 3 млрд дол. США у цю галузь. Маржинальність переробки олії у той період була 100–150 дол. США/т, тобто найвищою у світі [10].

Як результат, олійна галузь України змогла досягти показника 3 млн т щорічної переробки олії при 10 млн наявних потужностей на межі 2009–2010 рр. Саме в той період наша країна була змушена знизити експортне мито на соняшник до 10 %, як цього вимагали умови членства у СОТ. Першість у світі за обсягами виробництва й експорту соняшникової олії Україна виборола в середині 2000-х років, яке утримує й дотепер. Активізацію інвестиційної діяльності в досліджуваній галузі та зростання попиту на світовому ринку соняшникової олії майже удвічі – з 14 млн т у 2007 р. до 27 млн т у 2017 р. підтверджують дані Міністерства сільського господарства США. Вважаємо, якщо б в Україні не було дешевих кредитів (пільговий кредит виділено банком «Аваль» в розмірі 1 млрд дол. США), не склалася сприятлива кон'юнктура на світових ринках і динамічно не розвивалася економіка, експортне мито на соняшник могло тільки загальмувати розвиток олійної галузі в Україні.

Інструменти державної підтримки, такі як відшкодування ПДВ, слід застосовувати лише для стимулювання галузей з високим рівнем доданої вартості. Адже переробка всередині країни – це нові робочі місця, нові інвестиції та збільшення податкових відрахувань. У найближчі роки Україна цілком спроможна стати одним із найбільших у світі експортерів соєвої олії. Проте через лобізм потужних експортерів сої вони були скасовані і як раніше, їм буде здійснюватися відшкодування ПДВ з бюджету.

Тобто за рахунок коштів вітчизняних платників податків Україна буде сировинним додатком для більш успішних держав, що переорієнтують її майбутнє як економіки з високим рівнем доданої вартості. Відбувається це через неприхований лобізм великого аграрного бізнесу, не зацікавленого інвестувати вітчизняну економіку, заради лихварського доходу у вигляді земельної ренти та бюджетного відшкодування.

Висновки. Отже, економічна теорія доводить, що дирижизм доцільний тільки в окремих випадках. Зокрема, найбільш поширеним аргументом на користь дирижизму є теорія «молодої галузі», тобто певна галузь економічної діяльності стає конкурентоспроможною тільки при певному масштабі випуску. Щоб досягти

такого рівня випуску, новостворена галузь потребує тимчасової підтримки: податкові преференції дають ресурси для інвестицій та ведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а митні обмеження захищають галузь від конкуренції ззовні.

На практиці забезпечити такі умови майже неможливо. Дослідження доводять, що в кінцевому підсумку підтримку отримують не нові галузі, а згасаючі (зрілі) галузі, здебільшого через їхню більшу політичну вагу і можливості для лобізму. Отже, діюча в Україні «підтримка нових фірм» добре позиціонує себе лише в теорії (але і не завжди), а на практиці майже завжди (і завжди в країнах зі слабкими інститутами) призводить до втрат бюджету і спотворення економічних стимулів.

Зазначимо, що в інституційно слабких економіках, якою є Україна, податкові пільги не дають значного позитивного ефекту; стимулюванню окремих груп або галузей завжди має передувати незалежний аналіз витрат-вигід і реальних альтернатив; введення пільг усередині країни часто призводить до перерозподілу наявних активів, а не до створення нових; пільги для окремих підприємств або галузей завжди означають більший податковий тягар для решти економіки; нерівні «правила гри» завжди створюють можливості для корупції.

Обґрунтоване й мотивоване введення захисних заходів у торгівлі на тимчасовій основі цілком можливо без застосування до вітчизняних виробників антидемпінгових санкцій. Водночас ризики реалізації такого сценарію досить високі й можуть призвести до втрат у короткостроковому періоді. Експерти пропонують іноземним партнерам можливість поставити в Україну на пільгових умовах різне обладнання та надати інвестиції, необхідні для виготовлення широкого асортименту продукції із зерна, з перспективою подальшого їх експорту в країни-інвестори й на інші ринки. Також вважається за доцільне передбачити для переробних галузей додаткові стимули у вигляді пільгових умов оподаткування, експортні кредити з доступною відсотковою ставкою, принаймні на тимчасовій основі.

Література

1. Дубровіна Н., Дубровіна В., Шелест О., Тулай О. Вплив податків на експортно-імпорتنі тенденції у країнах ЄС за сучасних нестабільних умов. Журнал європейської економіки. 2021. Т. 20, № 4. С. 732-749.
2. Іванова І. М. Інституційне забезпечення державної підтримки експорту в Україні. Стратегічні пріоритети. 2014. № 3. С. 82-88.
3. Гончаренко І. В., Гах А. В., Ковалевська О. С. Підтримка держави у реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2013. № 6. С. 21-25.
4. Бережнюк І. Г. Сучасні аспекти впливу системи регулювання ЗЕД на формування експортоорієнтованої діяльності підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2020. №2. С. 200-204.
5. Жук М. В., Білянський Ю. О. Інституційні основи активізації експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств України в умовах поглиблення євро інтеграції. Економічний вісник університету. 2020. Вип. 46. С. 20-30.
6. Райнерт Е. Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідними. Саміт книга, 2019. 416 с.
7. Stiglitz, J. Globalization and its discontents. – Great Britain: Allen Lane The Penguin Press, 2000. 283 p.
8. Аткинсон Э. Б., Стиглиц Дж. Ф. Лекции по экономической теории государственного сектора. Москва: Аспект Пресс, 1995. 832 с.
9. Чорна конкуренція, або чому аграрії не весь врожай збувають легально. URL: <http://uga.ua/meanings/chorna-konkurenciya-abo-chomu-agrariyi-ne-ves-vrozhaj-zbuvayut-legalno/>
10. Киричевський І. АгроCheck: експортне мито на соняшник зробило Україну №1 з виробництва олії? URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/agrocheck-eksportne-mito-na-sonasnik-zrobilo-ukrainu-no1-z-virobnictva-olii>

References

1. Dubrovina, N. Dubrovina, V. Shelest, O. and Tulaj, O. (2021), "The influence of taxes on export-import trends in the EU countries under modern unstable conditions", Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky, vol. 20, no. 4, pp. 732-749.

2. Ivanova, I.M. (2014), "Institutional provision of state support for exports in Ukraine", *Stratehichni priorytety*, vol. 3, pp. 82-88.
3. Honcharenko, I.V. Hakh, A.V. and Kovalevs'ka, O.S. (2013), "State support in realizing the export potential of agricultural enterprises", *Visnyk KhNAU. Seria : Ekonomichni nauky*, vol. 6, pp. 21-25.
4. Berezniuk, I.H. (2020), "Elements of value component of export-oriented management of industrial enterprises' profitability", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 2. pp. 200-204.
5. Zhuk, M.V. and Bilians'kyj, Yu.O. (2020), "Institutional bases of activation of export-oriented activities of agrarian enterprises of Ukraine under conditions of deepening of eurointegration", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 46, pp. 20-30.
6. Rajnert, E. (2019), *Yak bahati krainy staly bahatymy... I chomu bidni krainy zalyshaiut'sia bidnymy* [How rich countries became rich... And why poor countries remain poor], Samit knyha, Kyiv, Ukraine.
7. Stiglitz, J. (2000), *Globalization and its discontents*, Allen Lane The Penguin Press, Great Britain.
8. Atkinson, E.B. and Styhlyts, Dzh.F. (1995), *Lektsyy po ekonomycheskoj teoryi hosudarstvennoho sektora* [Lectures on the economic theory of the public sector], Aspekt Press, Moscow, Russia.
9. Ukrainian Grain Association (2018), "Black competition, or why farmers do not sell the entire crop legally", available at: <http://uga.ua/meanings/chorna-konkurenciya-abo-chomu-agrariyi-ne-ves-vrozhaj-zbuvalyut-legalno/> (Accessed 10 May 2023).
10. Kyrychevs'kyj, I. (2018), "AgroCheck: Has the export duty on sunflower made Ukraine #1 in oil production?", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/agrocheck-eksportne-mito-na-sonasnik-zrobilo-ukrainu-no1-z-virobnictva-olii> (Accessed 10 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.05.2023 р.